

АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ПОДАТКОВИХ МЕТОДІВ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ СИНЕРГЕТИКИ

СИДОРОВИЧ О. Ю.

кандидат економічних наук

Тернопіль

Кінець ХХ – початок ХХІ століття ознаменував усвідомлення неспроможності сталих наукових доктрин пояснювати і обґрунтовувати подальший перебіг подій в соціально- економічних системах. До недавнього часу процеси соціальної дійсності приймалися і описувалися як квазівпорядковані, проте, лінійно впорядкованих процесів в людському суспільстві не існує. Це зумовило необхідність появи нової парадигми, ядром якої стала синергетика [1, с. 52] як наука про самоорганізацію в системах різної природи.

Відповідно до синергетичного підходу суспільство в цілому, державу та економіку, зокрема, необхідно розглядати як певну відкриту систему, здатну до самоорганізації та саморозвитку [2].

Економіка відноситься до такого класу систем, для яких характерними є відмінні ознаки – нелінійність і ймовірнісний характер розвитку, варіативність показників у динаміці реального часу, неможливість оцінити поведінку параметрів економічних категорій на довготривалу перспективу.

Будь-яка складова економічної системи суспільства, у тому числі і податкова, представляє собою систему з певним рівнем ентропії, у діапазоні від незначних коливань до критичного рівня саморуйнування. Це зумовлює необхідність зовнішнього управлінського впливу, тобто державного втручання для стабілізації рівня ентропії. Державне втручання, виступаючи зовнішнім управлінським впливом, знижує ймовірність і амплітуду скачків ентропії в економічній, фінансовій чи податковій сфері.

У стислому вигляді теорія синергетики в оподаткуванні може бути окреслена таким чином: для реалізації регулюючої функції податків урядом на основі аналізу економічних, соціальних, політичних та інших параметрів задається відповідний вплив у вигляді як незначних змін (наприклад, ставки оподаткування, запровадження чи відміни податкових пільг, посилення податкових санкцій та ін.) до масштабних реформ у податковій сфері (проведення податкових реформ, при-

йняття нових законів з питань оподаткування, зміна національної податкової доктрини). Бажаний результат може бути досягнений за рахунок одного чи кількох серій малопомітних, незначних збурень траєкторії. Кожне з цих збурень лише незначно змінює траєкторію. Проте, через певний час посилення коливань призводить до достатньо значної корекції траєкторії.

Природа впливу податків на рівень ентропії в економічних системах має подвійний вплив: з одного боку, вони підвищують загальний рівень ентропії, оскільки порушують процес нормального функціонування ринкових механізмів і збільшують особисту ентропію економічних суб'єктів – платників податку; з іншого боку, податки є потужним інструментом щодо недопущення «перегріву» економіки.

Виходячи з цього, значення податків особливо зростає в періоди криз, коли економіка знаходиться в точках біфуркації, в стадії неупорядкованості та хаосу. На думку західних теоретиків, більшість інших економічних регуляторів у такі періоди виявляються малоефективними, оскільки вони є вмонтованими і при системному колапсі економіки їх вплив нівелюється. Податки ж, будучи зовнішнім щодо системи регулятором, дозволяють продовжувати здійснювати коригуючий вплив.

Якщо розглядати кризу як порушення рівноваги і перехід до нової рівноваги, то для того, щоб вирівняти ситуацію дисбалансу доходів і витрат, держави в умовах світової фінансової кризи 2008 року використовували наявний арсенал методів впливу з метою досягнення не просто синергійного ефекту, а можна сказати резонанс-ефекту.

Резонансний ефект пов'язаний з мультиплікативним ростом вихідних показників складноорганізованої соціально-економічної системи за рахунок:

- 1) посилення зв'язності та організаційно-функціональної взаємодії складових елементів системи;
- 2) синхронності циклів, що характеризують функціонування цих елементів;
- 3) узгодження параметрів зовнішніх керуючих імпульсів з параметрами внутрішніх процедур системи.

Серед здійснюваних механізмів впливу з метою подолання наслідків кризи в розвинених країнах світу безумовний пріоритет надавався податковим методам її

нейтралізації, розгляд та аналіз яких і визначив *мету і завдання* дослідження.

Податкові реформи, проведені майже в усіх державах – членах ЄС, були орієнтовані на боротьбу з кризою двома методами: підвищення доходів та консолідацію видаткової частини бюджету. Аналіз фіскальних доходів, представлений в *табл. 1*, демонструє динаміку основних категорій європейських податків за період 2007 – 2010 років.

пунктів в 2009 р., що ілюструє і тенденції із соціальним забезпеченням.

З метою боротьби з фінансовою кризою держави використовували різні механізми впливу і податкові інструменти, тому згідно з даними Єврокомісії в загальному підсумку було використано близько 140 податкових заходів, прийнятих у європейських країнах протягом 2009 – 2010 років. Ці заходи різняться від зміни ставок податків до введення змін в режимах оподаткування та податкової бази (*табл. 3*).

Таблиця 1

Аналіз фіскальних доходів ЄС-27 (млрд євро і в % від ВВП) 2007 – 2010 рр. [3, с. 15]

Показник	2007		2008		2009		2010	
	млрд євро	% від ВВП	млрд євро	% від ВВП	млрд євро	% від ВВП	млрд євро	% від ВВП
Прямі податки	1696	13,7	1695	13,6	1484	12,6	1511	12,3
Непрямі податки	1670	13,5	1631	13,1	1518	12,9	1619	13,2
Сукупні податкові надходження	3366	27,2	3326	26,6	3002	25,5	3130	25,6
Соціальні внески	1544	12,5	1587	12,7	1541	13,1	1580	12,9
Всього податкових поступлень	4910	39,6	4913	36,3	4553	38,6	4710	38,5
Поточний ВВП	12396		12494		11784		12248	

У більш конкретному аналізі можна зафіксувати незначне падіння як прямих, так і непрямих податків на 0,1 і 0,4% відповідно. 2009 рік відзначений падінням загального податкового доходу (з 39,3 до 38,6% ВВП), в основному, у результаті ще більшого зниження прямих податків (з 13,6 до 12,6% ВВП). У 2010 р. дані вказують на обмеження скорочення загального обсягу податкових надходжень (38,5% ВВП), і як наслідок – ще більшого скорочення прямих податків.

Склад доходів змінився в результаті падіння майже на 1,5 п. ВВП від прямих податків, яке було лише частково компенсовано збільшенням внесків на соціальні і непрямі податки. Таким чином, криза по-різному впливала на надходження від різних податків. Тепер розглянемо більш уважно абсолютні тенденції змін основних видів податків в країнах ЄС, представлені в *табл. 2*.

Як видно з даних, прямі податки дещо знизилися в 2008 р., але потім впали в 2009 р. значно (приблизно на 10 пунктів у кожній групі країн). Зниження непрямих податків було близько 3 пунктів у 2008 р. і близько 7

Як видно з *табл. 3*, скорочення податків дещо переважало над їх збільшенням (у 75 випадках проти 67). Відносно прибуткового податку з населення і корпоративного податку, то скорочення припадає більш ніж на дві третини від загального числа заходів (53/78).

Скорочення прибуткового оподаткування, як одного з найбільш ефективних податкових інструментів боротьби з фінансовою кризою, було отримано в основному за рахунок скорочення ставок і за рахунок підвищення порога відрахувань.

Що стосується корпоративного податку з підприємств, то, враховуючи існуючі низькі тарифи і обмежені наслідки подальших скорочень в умовах зниження прибутку, більшість прийнятих заходів з метою подолання фінансової кризи полягали в скороченні бази оподаткування (зокрема, прискореної амортизації, інвестиційних кредитах).

Загалом, при аналізі впливу кризи 2008 року в розвинених країнах, можна прийти до певних висновків: спроби нівелювати кризові явища значно погіршили

Таблиця 2

Аналіз щорічних процентних змін податкових доходів в ЄС і еластичність ВВП за 2008 – 2010 рр. [3, с. 21]

Показник	2008		2009		2010	
	% зміни	ВВП ел.	% зміни	ВВП ел.	% зміни	ВВП ел.
Прямі податки	-0,1	-0,1	-12,4	2,2	1,8	0,5
Непрямі податки	-2,3	-2,9	-6,9	1,2	6,6	1,7
Сукупні податкові надходження	-1,2	-1,5	-9,7	1,7	4,3	1,1
Соціальні внески	2,8	3,5	-2,9	0,5	2,5	0,6
Усього податкових поступлень	0,1	0,1	-7,3	1,3	3,4	0,9
% зміни ВВП	0,8		-5,7		3,9	

Класифікація основних податкових заходів, використаних в країнах ЄС в 2009 – 2010 рр. для боротьби з фінансовою кризою [4]

	Зміна ставки оподаткування	Зміна основ визначення податкової бази або введення спеціальних режимів
<i>Корпоративний податок</i>		
↑	Литва, Угорщина, Португалія	Угорщина, Литва, Греція, Ірландія, Бельгія, Італія
↓	Угорщина, Литва, Люксембург, Греція, Словенія, Швеція, Чехія	Португалія, Литва, Естонія, Болгарія, Іспанія, Румунія, Великобританія, Польща, Італія, Німеччина, Австрія, Кіпр, Швеція, Нідерланди
<i>Прибутковий податок з населення</i>		
↑	Португалія, Греція, Ірландія, Великобританія, Латвія, Франція, Словенія	Угорщина, Португалія, Іспанія, Греція, Ірландія, Мальта, Латвія, Литва, Данія
↓	Угорщина, Литва, Румунія, Латвія, Фінляндія, Німеччина, Данія, Франція, Австрія	Португалія, Естонія, Люксембург, Болгарія, Іспанія, Ірландія, Румунія, Бельгія, Латвія, Фінляндія, Італія, Польща, Німеччина, Данія, Австрія, Словенія, Швеція, Словакія, Нідерланди
<i>Соціальні внески</i>		
↑	Угорщина, Португалія, Естонія, Румунія, Фінляндія, Кіпр, Словакія	Литва, Латвія, Болгарія, Естонія, Чехія
↓	Угорщина, Болгарія, Румунія, Чехія,	Фінляндія
<i>ПДВ</i>		
↑	Угорщина, Литва, Латвія, Естонія, Іспанія, Фінляндія, Греція, Чехія	Литва, Латвія, Естонія
↓	Ірландія, Великобританія, Фінляндія	Угорщина, Румунія, Бельгія, Мальта, Литва, Фінляндія, Німеччина, Франція, Словенія, Кіпр, Нідерланди
<i>Акциз</i>		
↑	Угорщина, Португалія, Литва, Естонія, Латвія, Болгарія, Іспанія, Греція, Ірландія, Румунія, Фінляндія, Польща, Данія, Словенія	Греція, Латвія, Фінляндія, Данія
↓	Литва, Італія, Польща, Словакія	Болгарія

фіскальні ситуації країн через не зовсім адекватні рішення та реакції на виклики. Крім того, масивне вливання коштів у банківську систему, та зниження доходів, викликане кризою, скоротили масштаби економічної діяльності та призвели до зростання безробіття. Іншими словами, відношення боргу до ВВП зросло через одночасне зменшення податкових надходжень у результаті зумовленого кризою економічного застою та зростання урядових витрат.

У зв'язку з цим варто звернути увагу на політику боротьби з зростанням обсягів державного боргу в Ізраїлі, де в 2009 році надходження знизилися, але зростання боргів до ВВП зросло незначно. У рамках проголошених урядом Ізраїлю цілей економічної політики і принципів розробки держбюджету першим правилом значилось забезпечення стійкості фінансово-економічної системи перед зовнішніми і внутрішніми потрясіннями. Практично ж малася на увазі надійна і відповідальна фіскальна політика в короткостроковій перспективі, що сприяла б розробці довгострокових програм. У руслі проведення послідовної політики щодо зниження державних боргів у 2010 р. було офіційно введено нове правило розрахунку максимального розміру урядових боргів, що забезпечувало дотримання верхньої межі бюджетного дефіциту.

Згідно з цим правилом максимальний розмір надбавки до урядових витрат розраховувався як 60% (бажаний рівень боргу до ВВП), поділених на поточний рівень боргу і помножений на усереднений показник темпів економічного зростання за останні 10 років. Так, наприклад, якщо в 2010 р. відношення боргу до ВВП дорівнювало 77.8%, а ВВП протягом 10 останніх років зростав у середньому на 3.5% в реальному обчисленні, то максимальна надбавка до урядових витрат в 2011 р. складала 2,7%. Це означає, що при постійних темпах економічного зростання уряд може збільшувати витрати тільки знижуючи рівень боргів. Крім того, це правило фактично задає і диктує послідовне зниження урядових витрат у відсотках від ВВП, оскільки збільшення видаткової частини держбюджету не може перевищувати середніх темпів економічного зростання за останні 10 років.

Тому залишення поза увагою необхідності здійснення одночасних заходів для підкріплення не лише фіскальної складової бюджету але і боротьби з зростанням державного боргу призвело до того, що у багатьох країнах протягом трьох минулих років відношення суми боргу до ВВП значно зросло, а в деяких країнах цей показник досяг критичного рівня. Особливо виділяються країни PIGS (Португалія, Ірландія, Греція та Іспанія), а також Великобританія і США.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження засвідчило, що соціально-економічні системи перебуваючи в умовах кризи, або стані порушення загальної рівноваги потребують певного типу впливу. Правильний вибір впливу збурень дозволяє розв'язати поставлені завдання, отримати відповідний резонанс – ефект, не змінюючи при цьому рух траєкторії розвитку держави з цільового, заданого напрямку. Недоліком при цьому є те, що державі багато в чому доводиться діяти навздогад, використовуючи «ймовірно правильні» фактори чи імпульси впливу. Це зумовлює усвідомлення того, що подальший пошук ефективних інструментів впливу на економічну динаміку повинен здійснюватися на основі базисних положень і принципів, якими володіють теорія економічної синергетики, теорія систем та економічна кібернетика. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Лешкевич Т. Г.** Вестник Московского университета. Серия 7. Философия.– 1998.– № 6.– С. 52 – 70.
2. **Исламутдинов В. Ф.** Функции налогов с точки зрения синергетики // Проблемы налогового планирования и администрирования. Интернет-конференция. Тюменский государственный университет.– [Электронный документ].– Режим доступа : <http://tempus.jurati.ru/>
3. **Luigi Bernardi.** Economic crisis and taxation in Europe Dipartimento di economia pubblica e territoriale – Universit di Pavia – Italy. May 2011.
4. Електронний ресурс. Режим доступу : http://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/article_6047_en.htm